

بررسی ساختار کالبدی بازار به عنوان عنصر حیاتی بافت شهری قدیم؛ مورد پژوهی: بازار کاشان

سیده صدیقه دادور* - کارشناس ارشد معماری، گروه معماری، واحد نطنز، دانشگاه آزاد اسلامی، نطنز، ایران.
فاطمه دانش - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، گروه معماری، واحد نطنز، دانشگاه آزاد اسلامی، نطنز، ایران.
زهرا عباسی - دکتری معماری، استادیار، گروه معماری، واحد نطنز، دانشگاه آزاد اسلامی، نطنز، ایران.

چکیده

Examine the physical structure of the market as a vital element of the old urban fabric; Case Study: Kashan market

Abstract

Urban commercial spaces have always been and remain an integral component; and market centers example of this is the traditional Iranian architecture. Traditional markets with its ancient history, along with economic aspects also have had an active social role. In many cities of our country can juxtaposition of religious and cultural elements with tissue observe the market? Each building reflects the mind and the mind of its inhabitants is inextricably remains of the building. And Determines the institution where the building emerge. In addition to historical events affected the building of bazaar, according to the geographical conditions - cultural city; and three cultural factors are structural and functional factors are considered influential elements in the formation of the body. The present article tries to explore the concept of the market and its physical features, and then examine the physical structure of the market in terms of Kashan. The research method is descriptive and analytical compilation of qualitative and quantitative methods and practices survey reviews, interviews, and analysis are shooting.

Key words: body market, Kashan, a critical factor in the urban fabric.

فضاهای تجاری همواره از اجزای جدا نشدنی کالبد شهرها بوده و هستند؛ و بازار نمونه‌ای بارز این مراکز در معماری سنتی ایران به شمار می‌رود. بازارهای سنتی ایران با سابقه کهن خود در کنار جنبه اقتصادی از نقش فعال اجتماعی نیز برخوردار بوده اند و در بسیاری از شهرهای کشورمان می‌توانیم همجواری عناصر شاخص مذهبی و فرهنگی را با بافت بازار مشاهده کنیم. هر ساختمانی بازتاب ذهنی ساکنان آن است و این ذهنیت به طور جدایی ناپذیری از آن ساختمان باقی است و تعیین کننده نهادی که در آن ساختمان پدید می‌آید. ساختمان و کالبد بازار علاوه بر تاثیر پذیر از رویدادهای تاریخی، با توجه به شرایط جغرافیایی - فرهنگی شهر ساخته می‌شود؛ و سه عامل فرهنگ، عوامل ساختاری و عوامل کارکردی را می‌توان جزء عناصر تاثیرگذار در شکل گیری کالبد دانست. مقاله پیش رو سعی بر این دارد ابتدا به بررسی مفهوم بازار و ویژگی های کالبدی آن بپردازد؛ سپس بازار کاشان را از لحاظ ساختار کالبدی مورد بررسی قرار دهد. روش پژوهش از نوع تحلیلی - توصیفی و تلفیقی از شیوه های کمی و کیفی است و شیوه بررسی پژوهش به صورت پیمایشی، مصاحبه، عکسبرداری و تحلیل یافته ها می باشد.

واژگان کلیدی: کالبد بازار، بازار کاشان، عنصر حیاتی بافت شهر.

۱. مقدمه

اگر چه بازار ابتدا به منظور رفع نیازهای اقتصادی مردم ایجاد شد ولی طولی نکشید که روابط اجتماعی و فرهنگی گسترده‌ای درون ساختار آن به وجود آمد. با ورود تکنولوژی و صنعت، مفهوم بازار دچار تغییراتی گشت ولی با این حال همچنان با اصول مشخصی که از جامعه سنتی باز مانده است به حیات خود ادامه داد. فضاهای داد و ستد و تجارت همواره رکنی اساسی در ساختار کالبدی شهرها بوده و بازارهای سنتی همواره از نمود فرهنگی شهرها و قوم‌های مختلف مطرح بوده‌اند. در گشته‌ای نه چندان دور، بازار عنصر شهری با مکانی مشخص بوده و حیات شهر و بازار به هم گره خورده و شهر به واسطه بازارهایشان جایگاه منطقه‌ای خود را پیدا کرده‌اند (سودخواه و همکاران، ۱۳۹۳). بازار به دور مسجد و مدرسه می‌چرخد و آن را در برمی‌گیرد؛ و طبق سنت باقی مانده از شهر دوره ساسانی، بازار شهر را در می‌نوردد و از میدان اصلی شهر (مقر حکومتی) به سوی دیوار و بارو کشیده می‌شود. به همین اعتبار می‌توان از بازار به عنوان ستون فقرات شهر دوره اسلامی نام برد (Habibi, 2005: 48). شهر اسلامی بازارهای متعددی داشته است که هر یک برای فروش کالایی خاص یا چند کالای تخصصی در کنار هم قرار می‌گرفتند (Morris, 2002: 40). موقعیت و جایگاه شهری بازار و فضاها و مراکز مهم شهر در امتداد آن و همچنین نقش و منزلت بازاریان در زندگی شهری باعث می‌شد که بازار صرفاً در حد یک فضای اقتصادی باقی نماند بلکه تبدیل به فضایی برای بسیاری از فعالیت‌های اجتماعی شود (Daneshpour and Rousta, 2013: 17)؛ بازار به صورت همزمان یک محور مهم ارتباطی، اقتصادی و فرهنگی شهر بود و نقش و منزلت مهمی در حیات اجتماعی شهر داشت (سلطان زاده، ۱۳۶۶، ص ۳۸۳). در دهه‌های اخیر و با تحولات عمیق کالبدی و اجتماعی شهرهای کشور، بازار به عنوان کانون اقتصادی و اجتماعی شهر سنتی

ایران دچار دگرگونی و تغییرات قابل توجهی شده است. در بیش تر موارد، بازار از کانون بر جنب و جوش با مرکزیت قوی، به عنصری نسبتاً حاشیه‌ای بویژه در ارتباط با عملکرد شهری بدل شده و بخش عمده آن با افت ارزش و پویایی اقتصادی و اجتماعی و کالبدی روبه‌رو بوده است. این مساله باعث شده که بخش چشمگیری از بازار، بویژه عناصر جانبی و جدا از راسته‌های اصلی آن دچار رکود و تخریب شوند (ایراندوست و بهمنی اورامانی، ۱۳۹۰).

۲. کلیات و روش شناسی پژوهش ۲-۱ سابقه پژوهش

بازار به مثابه عنصر و جزء اصلی شهرهای ایرانی و اسلامی، از یک سو یکی از شاخص‌های اعتبار شهر در دوران تاریخی بوده و از سوی دیگر یکی از مشخصه‌های شهر شرق اسلامی شمرده شده است. از این رو، در نظریه پردازی درباره شهرهای اسلامی این عنصر مورد توجه و تاکید خاص بوده است. بر اساس جمع بندی مدل‌های جغرافی دانان در مورد کارکردهای اصلی و ویژگی‌های اساسی شهر سنتی شرق اسلامی، بازار و سلسله مراتبی از بازار (همراه با مسجد آینه) به مثابه قلب و هسته اقتصادی شهر وجود سلسله مراتب بازرگانی و پیشه‌وری در درون بازار از مشخصه‌های بارز و جدایی ناپذیر شهرهای اسلامی از جمله ایرانی بوده است (اهلرز، ۱۳۷۳، ص ۳۰).

برای نمونه، اهمیت بازار به مثابه عنصر کالبدی، اقتصادی و حتی اجتماعی اصلی در شهر سنتی ایران به حدی است که شهر شناسانی چون اویگن ویرث از بازار به عنوان مرکز اصلی اقتصادی شهر شرقی و بخش ویژه فعالیت‌های کسب و کار سنتی که اغلب در مرکز شهر قرار دارد یاد کرده‌اند (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۳۰). ارزش و اعتبار بازار در شهرهای اسلامی در دیدگاه ویرث به اندازه‌ای است که بازار را تنها وجه مشخصه اصلی و بهترین معیار اصالت شهرهای شرق اسلامی در برابر شهرهای دیگر حوزه‌های فرهنگی جهان می‌داند (اهلرز، ۱۳۷۳،

مفهوم	ویژگی های مورد توجه	نمونه واژه
کالبدی	اندازه و مقیاس	بازارچه، بازارگاه، بازارگه، تیمچه، راسته، رسته، سوق، میدان، قیصریه، کوی سوداگران، مغازه، دکان، دکه، حجره
کاربری	محل خرید و فروش کالا؛ اشاره به محصول عرضه شده در بازار	معامله، خرید و فروش، کوی سوداگران، مغازه، دکان، دکه، بازار مسگرها، بازار اسب، بازار مرغ، بازار صحاف ها
معنوی	نیرنگ، فریب، پیشامد، ماجرا، بهانه، بیهودگی، مجازا ارزش و اعتبار، شلوغی و ازدحام، بی نظمی، بی حسابی و بی ترتیبی، رونق داشتن، لاف زدن، رفتار؛	بازار آراستن، بازار امکان و بازار جهان، بازار برچیدن، بازاربه شدن، تیره شدن، بازار تیز و گرم، میانجی دیدن بازار کسی را، تیز بازار، بازار ساختن، بازار شام، شاداب بازار، بازار کاسد، بازار کسی برافروختن، بر سر بازار بودن، روز بازار کسی بودن، خر بازار، دزدبازار، شلوغ بازار، مست بازار، بازار ناروا شدن، بازار گرم داشتن؛
کیفی	جنبه هایی مانند کیفیت محیط و جنس کالاهای عرضه شده؛	قیصریه، تیمچه، سرا، دکان؛
موقعیت مکانی	با توجه به زمان و موقعیت مکانی بازار، نام بازار از آنها گرفته شده است.	بازار مکاره، جمعه بازار، شنبه بازار، دوشنبه بازار، بازار بزرگ، بازارچه بلند، بازار تهران؛

۲-۲ روش پژوهش

روش پژوهش، توصیفی، تحلیلی- تاریخی است و با استفاده از شیوه های گردآوری اطلاعات کتابخانه ای و میدانی، مشاهده و بررسی کالبدی وضع موجود بازار کاشان صورت گرفته است. برای این منظور، عمده ترین اسناد و اطلاعات مکتوب از جمله پژوهش های پیشین و مقاله های چاپ شده و مجله ها و کتب تاریخی، سفرنامه ها و نقشه ها و با استفاده از عکاسی از بازار کاشان بررسی شده است.

۳. مرور یافته ها و مبانی نظری

۳-۱ بازار

بازار در فارسی میانه، بازار و با ترکیب هایی چون بازارگ (بازاری)، بازارگان (بازرگان) و واژارد استفاده شده است، و منظور از بازار محله مرکزی و اصلی معاملات و پیشه وری شهر در دوره اسلامی و پیش از فوج گرایش های غربی است که در هسته مرکزی

ص ۳۰). «اهلرز» نیز از میان معیارهای مطرح شده برای شناخت شهر اسلامی، تنها مورد بازار را استثنای می داند که از نظر شکل، تکوین و کارکرد یکتاست (پوراحمد و موسوی، ۱۳۸۹، ص ۳). در پژوهش های شهری معاصر، بازار از دیدگاه های مختلفی مورد بررسی قرار گرفته است: حوزه شهرسازی و معماری، جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی و پژوهش هایی از جمله این موارد است که در آنها اهمیت و ارزش بازار در شهرهای ایران، دوران های گوناگون تاریخی و تا شهرنشینی کنونی تاکید شده است (پیرنیا، ۱۳۷۲؛ سلطانزاده، ۱۳۸۰؛ پوراحمد، ۱۳۷۶). از جنبه کارکردی نیز همواره بازار به عنوان یکی از عناصر عمده مورد توجه شهرشناسان غربی بوده است. از این جنبه، بر کارکرد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و مذهبی شهر تاکید شده است (Bonine, ۱۹۹۰; Werner, ۲۰۰۰).

شهر و درون مجموعه ای از ساختمان های ثابت و همگن، با شکل معماری ویژه ای جای دارد (بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۷۲، صص ۳۰۶-۳۰۷). بازار بخشی از منطقه مرکزی شهر است که از خیابان ها و شبکه راه های متعددی تشکیل می شود. از طرفی به کمک راه هایی با بخش های دیگر شهر و از طرف دیگر به حومه آن ارتباط دارد. بازار بخشی از شهر است که نقش مرکزی را ایفا می کند و ارکان بسته ای است که باهم گره خورده است. دو طرف معبر بازار دارای دکان های به هم پیوسته است (شفقی، ۱۳۸۰، ص ۷۵). بازار عموماً متشکل از دو راسته دکان در مقابل یکدیگر است که غالباً سقف آنها را به هم پیوند داده و دارای بافت ویژه ای است. بناهایی از قبیل کاروانسرا، تیمچه، دربند، چهارسوق، مسجد، مدرسه، آب انبار و مانند آنها از متعلقات آن به شمار می آید (خان محمدی، ۱۳۸۶، ص ۵). واقعیت این است که بازارهای سنتی جزئی از معدود گونه های معماری و شهرسازی سنتی هستند که علی رغم تمام تغییرات به واسطه انعطاف پذیری به مثال خود، همچنان عملکرد اصلی خود را حفظ نموده و به حیات خود ادامه می دهند. انعطاف در عملکرد راه، حتی در اجزاء بازار نیز می توان دید. کلیت کالبدی و معماری حجره ها یکسان می باشد ولی به تناسب کاربری که برای آن مورد استفاده قرار می گیرند، تغییراتی در آن ها ایجاد می شود، به طور مثال با همین کلیت یکسان تفاوت هایی میان کاربری هایی مانند قصابی، نانوايي، طلا فروشی وجود دارد. امروزه کاربری های خدماتی مانند بانک نیز داخل بازار به چشم می خورد و همین چند عملکردی بودن و اختلاط کاربری ها در بازار از ویژگی هایی بوده که باعث شده بازار حیات خود را با گذر زمان حفظ کند (محمد مرادی، ۱۳۸۹، ص ۱۶۲).

سابقه بازار به مفهوم کنونی آن، به دوره ساسانی باز می گردد که به عنوان ستون فقرات شهر از دل شار میانی (شارستان) تا شار بیرونی (ربض) گسترش

یافت و در مسیر خود با شکل دهی به محله های شهری به صورت قلب شهر عمل می کرد (حبیبی، ۱۳۷۵، ص ۳۴). در دوره اسلامی اندک اندک، نمادهای کالبدی دین به عنوان عناصر جدایی ناپذیری از بازار ظاهر شدند و عناصری چون مسجد، مدرسه، حسینیه و تکیه جای خود را در بازار باز کردند. در حقیقت، در دوران اسلامی عملکردهای جدیدی در بازار شکل گرفت و به تدریج شامل حیات جمعی کل شهر گشت و ساختار و کالبد آن به اندامی مرکب با در نظر گرفتن کلیه عملکردهای زندگی عمومی شهر بدل شد (خان محمدی، ۱۳۸۶، ص ۶۲).

با اهمیت یافتن بیشتر عنصر مذهب در اجتماع و حکومت در دوره صفویه، و نیز گسترش ارتباطات تجاری در این دوره، بازار به عنوان تعیین کننده ترین و شاخص ترین عنصر شهری در بسیاری از شهرهای بزرگ کشور نمایان شد. نقش مذهبی بازار و پیوند آن با معنویت و باورهای مذهبی در ظهور و محوریت عناصری چون مسجد روشن است و نقش اجتماعی و دامنه نفوذ آن در حیات اجتماعی شهر با جلب فعالیت های اجتماعی و شکل گیری تشکل های صنفی تقویت شده است. کارکرد سیاسی و نقش بازار در حرکت های سیاسی جامعه ایرانی جایگاه و سابقه ای تاریخی دارد (رجبی، ۱۳۸۶، ص ۷۲). بازار با توجه به سابقه و اهمیت آن، دارای اجزا و عناصر گوناگونی بوده است که در مجموع یک کل واحد را تشکیل داده است. میدان به مثابه اصلی ترین و عنصر مرکزی و راسته به صورت خطی و عنوان مهمترین بخش و عنصر اقتصادی بازار ایفای نقش کرده اند. راسته اصلی عموماً در امتداد معبر اصلی شهر و راسته های فرعی عمود بر آن به صنف خاصی اختصاص داشته اند. قیصریه، راسته کوچکی است که محل خرید و فروش کالاهای خاص، مانند منسوجات ابریشمی گران قیمت بود. کاروانسراها و سراها، فضاهایی دارای یک حیاط مرکزی بودند که دور تا دور آن ساختمان هایی قرار داشت که طبقه

جدول ۲. تقسیم بندی عناصر کالبدی بازار بر اساس عملکرد آنها؛ ماخذ: رجبی، ۱۳۸۶

کارکردهای بازار	اقتصادی			مذهبی، اجتماعی، فرهنگی و خدماتی		ارتباطی
	نقش تجاری	نقش تولیدی و تجاری	نقش انباری	نقش مذهبی	نقش اجتماعی و خدماتی	ارتباطی
عناصر کالبدی بازار	- دکان و حجره	- کارگاه	- خانیار	- مسجد یا	- حمام	- میدان
	- تیمچه	- قیصریه	- کاروانسرا	- مسجد جامع	- زوارخانه	- گذر اصلی و فرعی
	- تیم	- دالان	- یا سرا	- حسینیه	- سقاخانه	
	- خان		- باراندازها	- تکیه	- چایخانه	- در و دروازه
	- راسته		- یا بارگیر	- مدارس و حوزة های	- و قهوه خانه	
	- چهار			- علمیه	- غذاخوری	
	- سوق			- امام زاده	- سلمانی	

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۳۵

منظومه ای تقسیم بندی کرد (بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۷۲).

در دوره قاجار با ورود ایران به فرآیند ادغام در سرمایه داری جهانی و ورود کالاهای خارجی به کشور و ایجاد تعدادی کارخانه در بیرون از بازار، نقش بازار به عنوان محور اصلی اقتصاد شهر به تدریج تضعیف شد (سلطان زاده، ۱۳۸۳، ص ۲۷). اما تحول کالبدی اصلی و نزول جایگاه بازار در شهر در دوره پهلوی آغاز شد که با گسترش اقتصاد سرمایه داری مبتنی بر ارتباطات جدید و تحول در ساختار سنتی شهرها و خیابان کشی های جدید، بازار عمدتاً دچار گسیختگی کالبدی و کارکردی شد. در چند دهه گذشته، بازارهای سنتی علاوه بر جنبه های کالبدی و کارکردی، از جنبه های اجتماعی نیز دچار دگرگونی شدند: به نحوی که ساختار جمعیتی آن نیز تغییر کرده است و با تراکم بالا و سالخوردگی جمعیت و مهاجرت جمعیت به محله های جدید مواجه هستیم (کاستللو، ۱۳۶۸، ص ۱۶۸).

۲-۳ کالبد بازار

هر ساختمانی بازتاب ذهنی ساکنان آن است و این ذهنیت به طور جدایی ناپذیری از آن ساختمان باقی است و تعیین کننده نهادی که در آن ساختمان

زیرین آنها محل عرضه کالا و طبقه بالا محل امور دفتری تجارت خانه بود. تیمچه به کاروانسراها یا سراهای کوچک و سرپوشیده می گویند که محل عرضه کالاهایی مانند فرش، چینی و بلور بوده است. محل تقاطع گذرهای اصلی بازار با یکدیگر را چهارسوق یا چهارسو می نامند که تاق و نبد بزرگ تر است و معمولاً کانون و مرکز اصلی بازار بوده و بالاترین ارزش اقتصادی را داشته است. ساده ترین و کوچک ترین، اما مهمترین عنصر تجاری بازار حجره یا دکان است که در دو سوی راسته بازار به وجود می آید (ایراندوست و بهمنی اورامانی، ۱۳۹۰). تکیه ها، مدارس مذهبی، مساجد، حسینیه ها و غیره از دیگر عناصر پیوند خورده با بازار هستند (سلطان زاده، ۱۳۸۰ و بنیاد دایره المعارف اسلامی، ۱۳۷۲). بازار که از مهمترین فضاهای اجتماعی و شهری هر جامعه است، شبکه ای درهم تنیده از روابط اجتماعی و اقتصادی را در جوار بناهای عمومی دیگر شکل می داد و نقش تعیین کننده ای به عنوان عامل شکل دهی استخوانبندی و ساختار کالبدی شهر ایرانی اسلامی داشته است. (کوشا، ۱۳۹۳). از نظر ساختار و شکل، بازارها را می توان به گونه های تک محوری (خطی یا طولی)، چند محوی، صلیبی (مقاطع) و

پدید می آید. ساختمان و کالبد بازار علاوه بر تاثیر پذیر از رویدادهای تاریخی، با توجه به شرایط جغرافیایی- فرهنگی شهر ساخته می شود، مسئله فرهنگ عامل دیگر می باشد که بواسطه حضور شهروندان در بازار موجودیت پیدا می کند، به این معنا که شهروندان و کیفیت تعامل اجتماعی آنها با یکدیگر حامل مولفه های فرهنگی است و مردم توسط فرهنگ یعنی مجموعه ارزشها و باورها و جهان بینی، نظام های نهادی مشترک به محیط خود می دادند (ترابی، ۱۳۸۴، ص ۲۳). همچنین عوامل ساختاری: کلیه عواملی که منشعب از نیروهای داخلی موثر در ساخت و ساز هستند را می توان جز عناصر ساختاری تاثیر گذار در شکل گیری کالبد دانست. نوع و ویژگی های خاص مصالح مصرفی، تکنولوژی های رایج، تجهیزات و امکانات موجود و همچنین استادکاران و متخصصین که در مراحل انجام کار دخالت دارند از جمله این عوامل هستند؛ و عوامل کارکردی: مورفولوژی بازارهای سنتی تا حد زیادی وابسته به خصیصه های کارکردی آنست، بازارها بسته به حوزه نفوذ و وسعت عملکرد خود متفاوت اند و این امر تاثیر مستقیم بر شکل کالبدی آنها دارد، مثلاً بازارهای محله ای که تنها به محله خود، خدمات ارائه می دهند به لحاظ با بازارهای بزرگ متفاوت اند (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، ص ۲۴).

۳-۳ عناصر کالبدی بازار

۱-۳-۳ سقف: مسقف بودن بازار امری است مهم در تسهیل امور این مکان است. تماشا و خرید کالا در گرمای شیراز و سرمای تبریز برای هیچ خریدار مشتاقی دلپذیر نمی باشد. پوشش بازار علاوه بر محافظت فیزیکی مردم در مقابل عوامل جوی، فضایی محصور در مقیاس انسانی و مطبوع جهت تبادل کالا و قرار گرفتن در متن فعالیت های گوناگون بازار را فراهم می آورد. پوشش بازار در ساده ترین شکل با چوب و حصیر و به شکل مسطح می باشد و در دهانه های بزرگ مصالحی

چون آجر، گچ، سنگ و آهک پوشش های گنبد شکل را تشکیل می دهند. لازم به ذکر است که پوشش گنبدی و استفاده از قوس و فرم های منحنی در سقف استعارات و مفاهیم متعدد دیگری نیز در ادبیات کهن ما دارد که مجال پرداختن با آنها در این بخش نمی باشد.

۲-۳-۳ جداره و کف: در راسته های اصلی بازار، معمولاً از بهترین مصالح بومی در سنگفرش و آجرکاری و تزئینات طاق و دیوار و همچنین درها و پنجره های چوبی در حجره ها استفاده می شود.

۳-۴ ویژگیهای فضای کالبدی بازار

۱-۴-۳ فضاهای پر و خالی: از ویژگی های مهم معماری بازارهای ایران تناسب شگفت انگیز فضاهای پر و خالی و فضاهای باز و بسته در کل پیکره بازار می باشد. بزرگترین فضای خالی درون بازار سراه، تیمچه ها و تکیه ها هستند که در امتداد حجم باریک گذرهای بازار، یکباره گشودگی مطلوبی را در فضا پدید می آورند و مردمی که برای خرید و گذران اوقات فراغت از فضاهای متنوع بازار عبور می کنند به راحتی از فضایی به فضای دیگر وارد نمی شوند.

۲-۴-۳ فضای پیاده بازار: ویژگی دیگر بازار شهرهای ایران پیاده راه های سرپوشیده است که مغازه ها در دو سوی آن، کالاهای خود را عرضه می کنند. مسیرهای پیاده بازارگاهی از میان صحن مساجد و فضای خالی داخل تکیه ها عبور می کند و به این ترتیب عابر پیاده، قیل و قال تجاری را با حال و هوای مذهبی همزمان تجربه می کند. علاوه بر این ارتباط چهره به چهره در این فضای پیاده، روابط اجتماعی بین مردم را گرم تر می کند (سعیدنیا، ۱۳۸۸، ص ۸).

۳-۴-۳ تزئینات بازار: در معماری ایران، زیبایی چیزی نیست جزء توازن و تعادل اجزا متناسب بنا و بکارگرفتن تزئیناتی که از بنا مایه می گیرد و به شکلی منطقی عرضه می شود. به عبارت دیگر به بنایی که با تزئین تحمیلی آمیخته باشد زیبا

نمودار ۱. ویژگی های کالبدی بازار ایران؛ ماخذ: عباسی و همکاران، ۱۳۹۴

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۳۷

فضایی می دهند. این تغییر می تواند وجود یک کاروانسرا، مسجد، آب انبار و یا هر عنصر دیگری باشد (پوراحمد، ۱۳۷۴، ص ۳۰).
۳-۵-۲ نور: سرپوشیده بودن بازار، نورگیری فضاهای مختلف آن را دارای کیفیت ویژه ای نموده است؛ بطوریکه که دکان ها و حجره ها هیچ منبع نور مستقیمی ندارند و در تاریکی اند؛ اما گذرها و راسته های بازار با نورگیری از سقف در حالت نیمه تاریکند. در این بین، تسلسل هرم های نور تابشی سقف، میل به حرکت را تشویق می کند، هنگام حرکت در فضای تاریک روشن، شخص به ناگاه با فضاهای نیمه روشن مواجه می شود که خود دلالتی بر رویدادی دیگر و وجود فضاهایی روشن در ورای آنهاست. این فضاهای نیمه روشن که فضاهای واسط به بناهای پیرامونی هستند، با دعوتاز شخص حس نزدیک شدن به آن فضاها را تقویت می کنند. فضاهای روشن، حیاط عناصر پیرامونی و یا معابر مسکونی هستند که بواسطه آنها خروج از بافت بازار ممکن می شود. به این ترتیب است که شدت نور و

نمی گویند، بلکه بنایی در خور تحسین است که ارتفاعش خوشایند دید باشد و خطوط اصلیش تزئینی مناسب داشته باشد، از جمله این تزئینات می توان به کاربندی، یزدی بندی و مقرنس کاری اشاره کرد (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، صص ۴۳-۴۴). در بازارهایی نیز به جزء گره های اصلی که بسته به اهمیت بازار گاهاً تزئینات قابل توجهی از مقرنس و... در آنها دیده می شود، طاق های گنبدی شکل با شبکه های نورگیر و طرح های هندسی ساده که اکثراً بدون تزئینات خیره کننده آجری یا کاشیکاری یا معرق هستند، زیبایی بازار را چندین برابر می کنند (جباری، ۱۳۷۹، ص ۳۳).

۳-۵ هندسه، نور و صدا در بازار

۳-۵-۱ هندسه: راسته بازار دارای نظمی مشخص در سطح، ارتفاع و الگوی منظمی در ساختار و شکل ظاهری می باشد، هندسه آن بیش از هر چیز از تداوم و ریتم بهره می گیرد؛ به این ترتیب که دکان ها با ریتمی مشخص و ثابت در پی هم قرار می گیرند و در تداوم این ریتم، تغییری در کالبد

شکل ۱. موقعیت قرار گیری بازار کاشان نسبت به شهر کاشان

کرده اند، به عنوان جاذب طنین اصوات به شکلی موثر در بنا عمل می کنند (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، ص ۴۶).

۴. بازار کاشان

شهر کاشان مرکز شهرستان کاشان از شهرستان های استان اصفهان که در جلگه ای نسبتاً پهناور قرار گرفته و دارای آب و هوای معتدل و خشک است (سعیدیان، ۱۳۷۹، ص ۶۷۹). این شهر در مرکز ایران در ۲۲۰ کیلومتری جنوب پایتخت و ۲۰۰ کیلومتری مرکز استان اصفهان واقع است. بازار کاشان در مرکز این شهر واقع شده است و دیگر فضاهای شهری در دو طرف آن قرار گرفته اند. این بازار در دوره صفویه رونق فراوانی داشته است که البته در دوره قاجار میزان قابل ملاحظه ای از آن رونق کاسته شده. افزوده های جدیدتر بازار شامل تیمچه امین الدوله، مدرسه امام خمینی و یک مسجد است. بازار کاشان با وجود رونق و زیبایی بسیار در دوران سلجوقی و صفوی، به سبب زلزله شدید در سال ۱۱۹۲ قمری ویران شد و در پی وقوع این حادثه علاوه بر تخریب ابنیه تاریخی شهر، بافت بازار نیز از بین رفت. بازار فعلی کاشان روی بقایای بازار قدیم که در اثر آن زلزله فروریخته بود، بازسازی شد. فضاهای معماری امروز بازار کاشان

نحوه تابش آن چگونگی و نوع فضا را در بازار تعیین می بخشد و قرارگیری انواع فضاها را در کنار هم انتظام می دهد (بهزادفر، ۱۳۸۸، ص ۱۷). مجموعه حرکت طاق و طاق نماها در ترکیب با ریتم عبور نور طبیعی از سقف و جدار بالایی پوشش ها، سبب القای حرکتی موزون در بازار می شود. در فضاهایی هم که نور موضعی به کار گرفته شده، چون نور فضا یکدست در اغلب اوقات مسیر نور دیده می شود. این مسیر در ساعات مختلف روز جابجا می شود و گاه بر زمین و گاه بر دیوارها می تابد. به این ترتیب در چنین فضایی نور حضور ملموسی دارد و فقط به عنوان وسیله ای که فضا را روشن می کند به کار گرفته نشده است (جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۸۵، صص ۴۴-۴۵).

۳-۵-۳ صدا: راه حل های آگوستیکی جهت تنظیم صدا و جلوگیری از طنین های نامناسب در معماری فضاهای بازار به صورت مختلف ارائه شده است. ایجاد انواع سقف های کاذب (به صورت خوانچه پوش، کاربندی، یزدی بندی، مقرنس سازی و... علاوه بر علمکردهای خاص خود در ایجاد نوعی آگوستیک نقش عمده ای دارند. این پوشش های سقف چه در صورتی که به عنوان سقف کاذب اند و چه به خاطر شکست های متنوع حجمی که در پوشش ایجاد

شکل ۲. نقشه کاربری های وضع موجود بازار کاشان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شاه ساخته شده، حقیقتی دیگر را برای ما آشکار می سازد آن اینکه قدمت این بازار به قرن هفتم می رسد. این محراب گران سنگ اکنون در بخش اسلامی موزه ی برلین نگهداری می شود (خانی آرانی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۱). در کالبد بازار، فضاهای متنوع و گوناگونی حضور دارند از جمله مساجد، تکایا، کاخ ها، کاروانسراها، مراکز دینی، مدارس، کتابخانه ها، سقاخانه ها، قلاع و استحکامات دفاعی. علاوه بر این، فضاهای دیگری چون قهوه خانه، حمام و در برخی بازارها بیمارستان در بازار استقرار یافته اند. عنصر بازار تنها وجه مشخصه یا خصیصه اصلی و بهترین معیار اصالت شهرهای شرق اسلام است (کوشا، ۱۳۹۳).

۴-۱ عناصر کالبدی بازار کاشان

بازار از لحاظ ساختار و شکل، تک محوری (خطی یا طولی)؛ به این صورت که از سه بخش خطی که با شکست به هم وصل شده اند؛ می باشد. بازار به لحاظ کاربری تمامی کاربری های اقتصادی مورد نیاز عموم مردم حضور دارند. از جمله کاربری های مهم مورد توجه در بازار می توان به «کاروانسراها»، کاروانسرای نو، بخشی، میر پنج، قمی ها، ذغالی ها، بالا بازار، حاج محمد صادق، زرکش و سرای گبرها؛ «تیمچه ها»؛ تیمچه امین الدوله، بخشی، گمرک، بروجردی ها و تیمچه حاج سید آقا؛ «آب انبارها»؛ بالا بازار، مان چال و آب انبار گذرنو؛ «حمام ها»؛

در واقع از بازسازی های دوران قاجاریه و بخصوص دوره حکمرانی فتحعلی شاه باقی مانده است. این مجموعه شامل بازارها، تیمچه ها، سراها، مساجد و زیارتگاه ها می باشد و به خاطر آراستگی و ارزش معماری بناهای متعلق به کل مجموعه، اهمیت و ارزش بازار را دو چندان نموده و موجب شگفتی و تعجب گردشگران داخلی و خارجی شده است (شاطری، ۱۳۸۵). مولف کتاب (زینت المجالس) می گوید: مثل راسته بازار کاشان در تمام جهان نیست و طول آن بازار تقریباً دو هزار قدم می باشد (شاطری، ۱۳۸۵). مجموعه تاریخی بازار کاشان از نظر مکانی با امتداد شرقی غربی از دروازه قدیمی شهر (دروازه دولت) آغاز شده و تا گذر یا نخل ادامه می یابد. در گذر از این مسیر، راسته بازار مسگرها، میانچال، بالا بازار، درب زنجیر، زرگرها و گذر نو قرار دارند.

درباره ی پیشینه و قدمت این بازار سخن فراوان است. بر اساس شواهد و قرائن، قدمت این بازار به دوران سلجوقی می رسد و با توجه به قدیمی ترین کتیبه موجود در مجموعه ی بازار یعنی بیتی که بر درب چوبی بزرگ سرای ذغالی ها واقع در بازار مسگرها کنده کاری شده، قدمت این بازار به قرن ۹ هجری می رسد؛ اما محراب ارزشمند کاشی مسجد میرعماد واقع در میانه ی بازار که در سال ۶۲۳ هجری قمری توسط حسن بن عرب

شکل ۳. نقشه بازارچه های بازار کاشان؛ منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

بازارچه ارسی دوزها: در دوره زندیه ساخته شده است و به بازارچه قیصریه متصل است. سرای بخشی در جنب این بازارچه قرار دارد. چهار سوق میانچال: از دو طرف به مسجد میانچال و تیمچه امین الدوله واقع شده و از جمله بناهای دوره قاجاریه است.

بازارچه خیاطها: در ضلع شمالی تیمچه امین الدوله واقع شده و از جمله بناهای دوره قاجاریه است.

بازارچه بزرها: در انتهای بازار درب زنجیر قرار گرفته و در فضای مربع شکلی ساخته شده که از اضلاع آن چهار بازارچه جدا شده است. این بازارچه از آثار دوره زندیه است.

بازارچه درب زنجیر: اصل بنا متعلق به دوره ایلخانی است و در دوره زندیه مرمت شده است.

بازارچه زرگرها: از آثار دوره زندیه است. مسجد سلطانی در این بازارچه قرار دارد.

بازارچه گذرنو: حدفاصل خیابان های بابافضل و بازارچه زرگرها واقع شده است. بنای حمام، مسجد و آب انبار گذرنو و مقبره شاه یلان در این بازارچه قرار دارند.

سقف: پوشش سقف بازار از نوع پوشش گنبدی و با استفاده از قوس و فرم های منحنی وار می باشد؛ و با مصالحی همچون آجر، گچ و سنگ آهک ساخته

حمام خان، گذرنو و حمام میر عماد؛ مساجد: میر عماد، سلطانی، میان چال، بالا بازار، کفشدوزها، تبریزی ها و مسجد گذرنو؛ «زیارت»: درب زنجیر و شاه یلان؛ «بازارچه ها»: مسگرها، قیصریه، رنگرزا، ربانی، میانچال، ارسی دوزها، خیاطها، بزرها، محقق، درب زنجیر، زرگرها، سلطانی و بازارچه گذرنو، اشاره کرد.

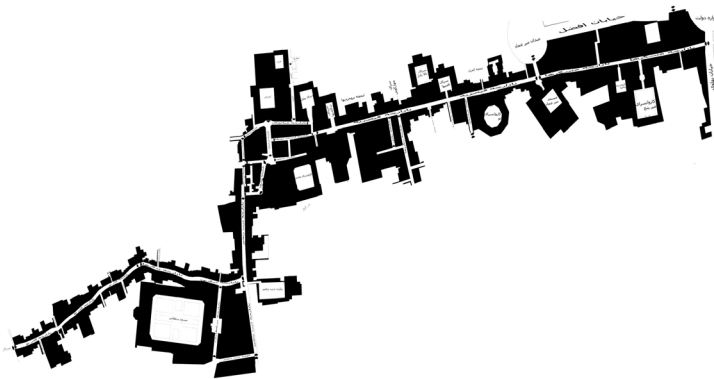
هر صنف و دسته ای، بازار خاصی را برای عرضه کالاهای مشابه خود برگزیده اند و برای خود راسته بازاری را به وجود آورده اند که به مهمترین این راسته ها یا بازارچه می توان به موارد زیر اشاره کرد:

بازارچه مسگرها: بنیان اولیه آن از دوره زندیه بوده و کاروانسراهای گبرها و میرپنج در همین راسته قرار دارند.

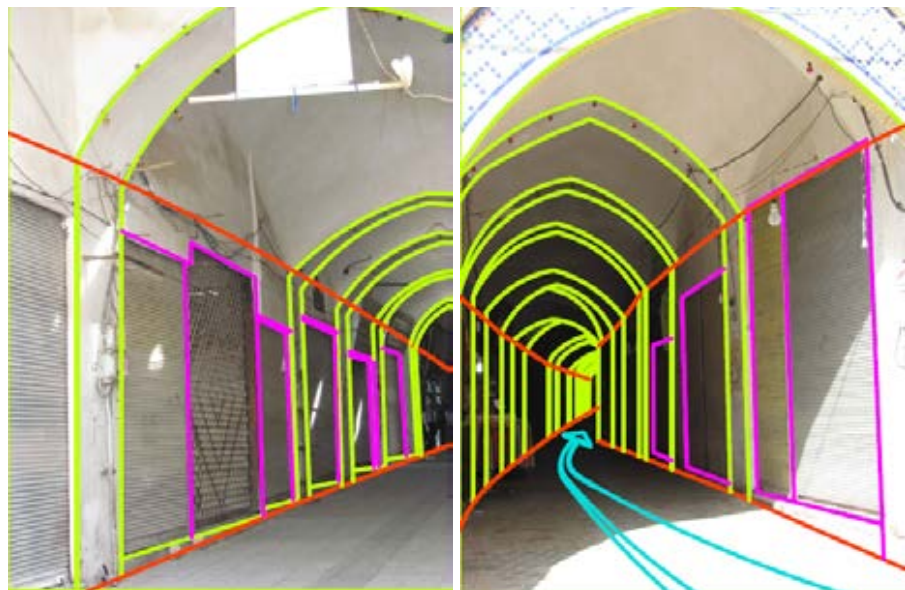
بازارچه قیصریه: قدمت این بازارچه به دوره زندیه می رسد. بنای مسجد و آب انبار بالا بازار، حمام خان، سرای حاج محمد صادق، کاروانسرای نو و فیض در این بازارچه قرار دارند.

بازارچه رنگرزا: از آثار دوره صفویه است و آب انبار صباغ در آن واقع است.

بازارچه ملک: به دوره زندیه و قاجاریه تعلق دارد و مسجد تبریزی ها در انتهای این بازارچه جای گرفته است.

شکل ۴. نقشه فضاهای پر و خالی بازار کاشان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۵. مسیر پیاده، جابجایی افقی و حرکت چشم در بازار؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شده است. ها و عناصر ساخته شده دیگر بانضمام راسته بازار

می باشد.

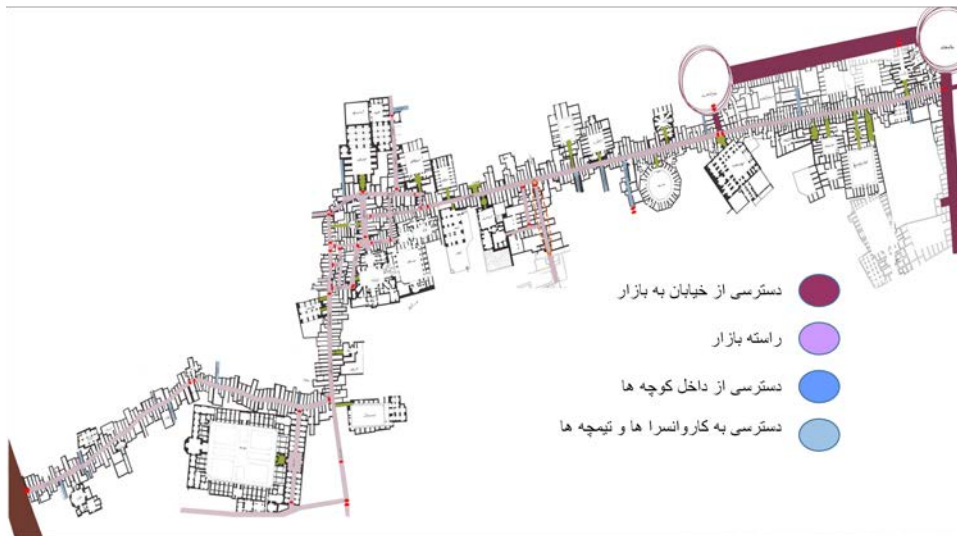
فضای پیاده بازار: مسیر پیاده بازار در دو سوی دکان ها برای حرکت عموم مردم قرار دارد. حرکت فیزیکی در بازار کاشان با جابجایی افقی و عمودی و حرکت چشم در بازار صورت می گیرد.

حرکت معنایی از طریق احساس حرکت به واسطه نوع طراحی و استفاده مناسب از اصولی مانند هندسه، سلسله مراتب، ریتم، شفافیت، محور و اختلاف سطح در بازار وجود دارد.

جداره و کف: کف راسته اصلی بازار با سنگ فرش پوشش داده شده است. جنس مصالح دیوارها از آجر، گچ و سنگ آهک می باشد؛ و معمولا جنس درهای مغازه ها از درهای آلومینوم جمع شونده می باشد.

۲-۴ ویژگی های فضای کالبدی بازار

فضاهای پر و خالی: در بازار کاشان فضاهای خالی به سراها، تیمچه ها، تکیه ها و همچنین روزنه های سقفی تعلق دارد. فضاهای پر هم شامل تمام دکان

شکل ۶. نقشه دسترسی های داخلی بازار؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

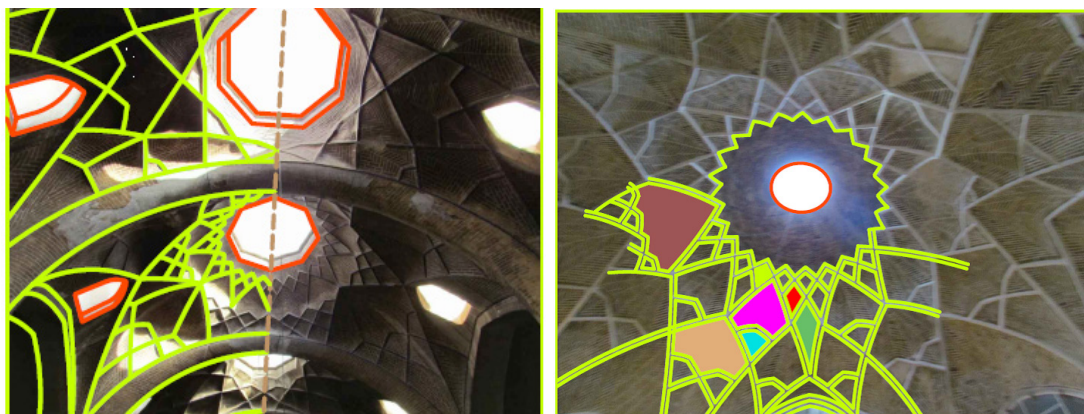
شکل ۷. حرکت طبق اصول هندسه، سلسله مراتب، ریتم، شفافیت، محور و اختلاف سطح در بازار؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

های نورگیری متنوع، جالب و طرح های هندسی ساده زیبایی بازار را دو چندان کرده اند. این شبکه های نورگیری یا همان روزنه ها بدون تزئینات خیره کننده آجری یا کاشیکاری یا معرق هستند.

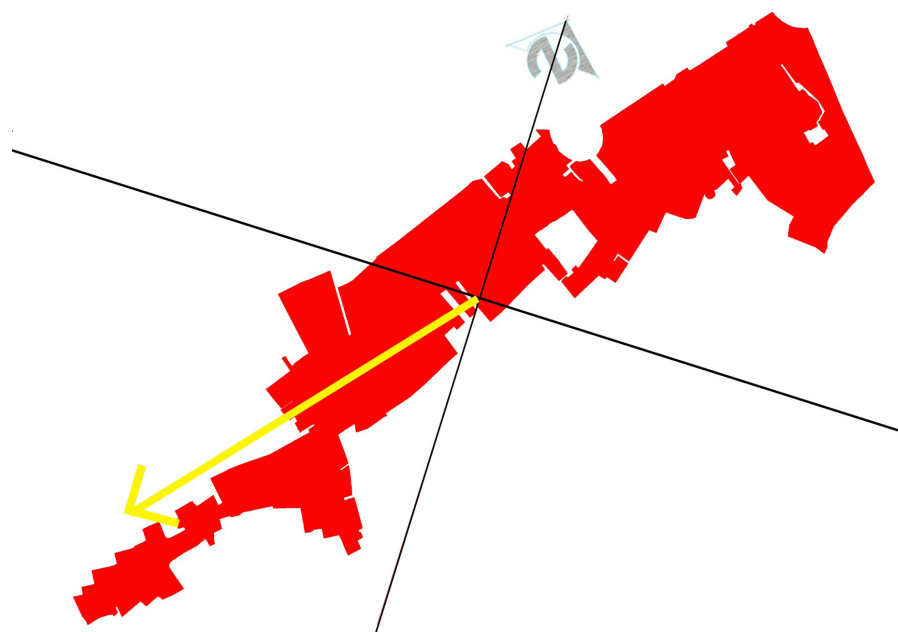
۳-۴ هندسه، نور و صدا در بازار کاشان

هندسه: راسته بازار دارای نظم مشخصی در سطح، ارتفاع و الگوی منظمی در ساختار و شکل ظاهری می باشد. هندسه آن بیش از هر چیز از تداوم و ریتم خاصی بهره می گیرد به این صورت که ریتم مغازه ها دارای چندین نوع می باشد.

دسترسی های بازار: ورود از سمت دروازه دولت که به راسته مسگرها منتهی می شود. ورود از میدان میر عماد (میدان سنگ) که منتهی می شود به مسجد میر عماد. ورود از خیابان بابا افضل. از مسجد میرعماد (میدان سنگ) تا مجموعه میانچال را راسته بازار بزرگ یا بالا بازار می نامند که یکی از پر جنب و جوش ترین راسته های بازار کاشان است. کارکرد این راسته، صباغی یا رنگرزی بوده و آن را منسوب به حاج حسین صباغ می دانند که بانی آب انباری به همین نام در بازار است. تزئینات بازار: طاق های گنبدی شکل بازار با شبکه

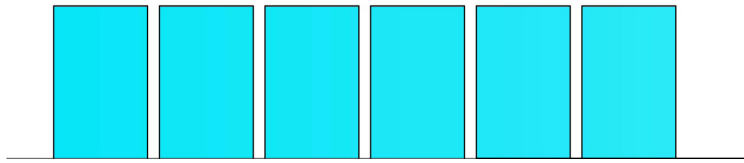
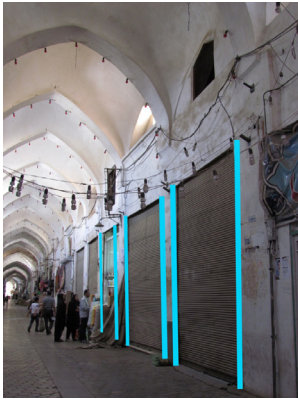
شکل ۸. بهره‌گیری از هندسه در ساختار پوششی بازار (تیمچه امین الدوله)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

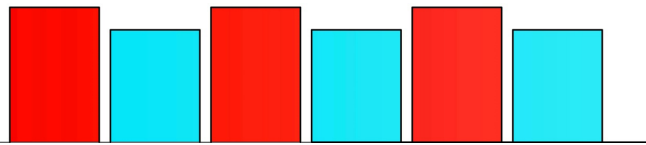
شکل ۹. هندسه کلی بازار کاشان و ساخت بر اساس نظم مقدس؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

در بازار کاشان برای مصونیت از رطوبت، مغازه‌ها را در حدود یک متر فراتر از سطح زمین ساخته‌اند. مغازه‌ها اغلب دارای پستو بوده و تناسب ارتفاعی این مغازه‌ها متفاوت می‌باشد؛ در ردیفی ارتفاع مغازه‌ها هم اندازه می‌باشند؛ در یک ردیف به این صورت است که یکی در میان ارتفاع مغازه‌ها یک اندازه هستند؛ در ردیفی دیگر ارتفاع‌ها به این صورت است که دو به یک هستند؛ در قسمتی دیگر تناسب ارتفاع مغازه‌ها به صورت دو تا دو تا رعایت شده است؛ در قسمتهایی دیگر از بازار ارتفاع‌ها به صورت نامنظم هستند یعنی رابطه‌ی مشخصی ندارند. نور: سرپوشیده بودن بازار، نورگیری فضاهای مختلف آن را دارای کیفیت ویژه‌ای نموده است؛ بطوریکه که دکان‌ها و حجره‌ها هیچ منبع نور

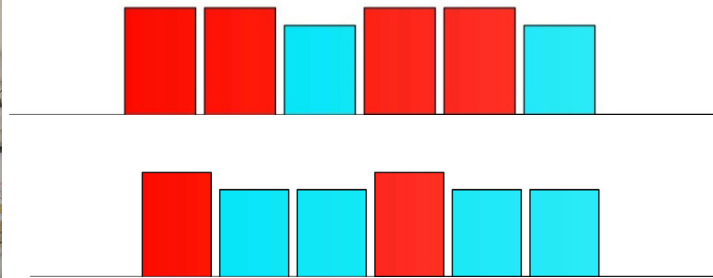
در بازار کاشان برای مصونیت از رطوبت، مغازه‌ها را در حدود یک متر فراتر از سطح زمین ساخته‌اند. مغازه‌ها اغلب دارای پستو بوده و تناسب ارتفاعی این مغازه‌ها متفاوت می‌باشد؛ در ردیفی ارتفاع مغازه‌ها هم اندازه می‌باشند؛ در یک ردیف به این صورت است که یکی در میان ارتفاع مغازه‌ها یک اندازه هستند؛ در ردیفی دیگر ارتفاع‌ها به این صورت است که

شکل ۱۰. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (هم اندازه)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۱۱. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (یکی در میان)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۱۲. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (دو به یک)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

برده شده در کف، تزئینات و مصالح سقف، دیوارها و فضا سازی) مورد بررسی قرار دهیم.

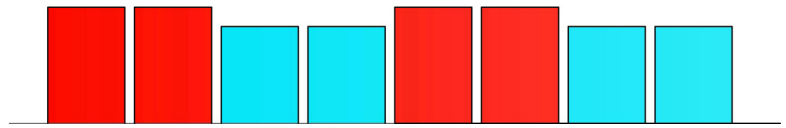
۵. نتیجه گیری و جمع بندی

بازار کاشان به لحاظ فعال بودن تمام کاربری های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به عنوان مهم ترین عنصر حیاتی بافت شهری کاشان برای عموم از ارزش والایی برخوردار است. طبق بررسی های صورت گرفته بازار کاشان دارای ویژگی های مثبتی همچون: نظم فضایی به صورت پیوستگی در رنگ

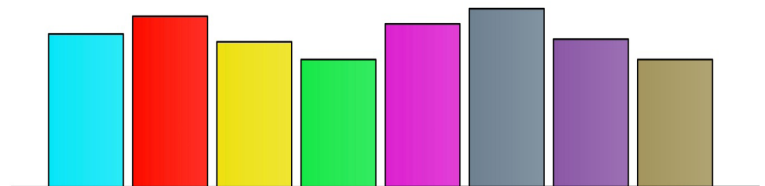
مستقیمی ندارند و در تاریکی اند؛ اما گذرها و راسته های بازار با نورگیری از سقف در حالت نیمه تاریکند. نورگیری های بازار کاشان دارای چندین هندسه مخلف می باشد.

۴-۴ بررسی کالبدی کاروانسراهای بازار کاشان

و اما در ادامه مقاله سعی شده است که چند مورد از کاروانسراها، سراها، تیمچه ها و حمام را از لحاظ ساختاری کالبدی (معرفی بنا، هندسه و مصالح به کار

شکل ۱۳. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (دو تا دو تا)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۱۴. چیدمان مختلف مغازه ها از لحاظ ارتفاع (ریتم نامنظم)؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۴۵

شکل ۱۵. نورگیری و تهویه در ساختار پوششی راسته بازار کاشان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

جدول ۴. بررسی کالبد تیمچه و کاروانسرای حاج حسین بخشی؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
از جبهه شمال چسبیده به مسجد بالابازار	کف از آجر خطایی ایوانهای دور	تیمچه دوطبقه سقف بسیار بلند کاروانسرا با اتاقها در دو طبقه	تزیینات سقف با آجر + کاشیکاری + گچکاری + روکش آهک سفید	- کاروانسرا: کل بدنه آجری و روکش کاهگل و تزیینات کاشی رنگی در برخی جاها	- چند باغچه نامنظم در حیاط کاروانسرا که بعدا اضافه شده است - حوض کوچک سنگی و مستطیل وسط تیمچه
جبهه غرب چسبیده به بازارچه ارسی دوزها	آجر خطایی پله های آجری	برخی جاها دارای زیرزمین به عنوان انبار کالا	- مقرنس های کم عمق دو نورگیرهای مرکزی و ضلعی و یک نورگیر ۱۲ ضلعی بین آن دو و نورگیرهای جانبی کوچکتر در بدنه ها	تیمچه: اسکلت آجری و روکش آهک سفید + کاشیکاری رنگی - جنس درب ها و پنجره ها از چوب و شیشه رنگی و بعضی جاها به صورت سه دری	
جبهه جنوب: تیمچه امین الدوله و منتهی به بازارچه خیاطها					

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۴۶

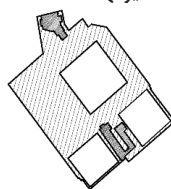
جدول ۵. بررسی کالبد سرای ملک؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف		سقف	دیوار	فضاسازی
	مصالح	هندسه			
- از جبهه شرق چسبیده به سرای زرکش ها - از جبهه غرب روبروی مسجد میانچال است. - ساخت مربوط به دوره قاجاریه است. - در بازارچه ملک واقع شده است.	- فرش کف از آجر خطایی ولی بعضی قسمت ها امروزه از جنس موزائیک است. - پله های موجود از آجر خطایی	- دو طبقه است. یک طبقه مفید (حجره ها) و یک طبقه زیرزمین برای انبار کالاها	تزیینات سقف ایوانها با آجر + گچکاری و روکش آهک سفید	- کلیت بنا با آجر ساخته شده است. - استفاده از ملات گل و کاهگل - جنس درب ها و پنجره ها از آهن و شیشه است	
					

جدول ۶. بررسی کالبد مسجد میر عماد؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

فضاسازی	دیوار	سقف	کف		معرفی
			هندسه	مصالح	
- بدون فضای سبز - آب نما: ۴ حوض ضلعی با مصالح سنگ و کاشی	- کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها آهک سفید نقاشی شده و کاشیکاری رنگی - ایوانهای داخلی با روکش آهک سفید و آزاره سنگی و آجری - ایوانهای خاری آهک سفید داخل طاق نماها و کاشیکاری معقلی در بالا طاقها	- تزئینات ایوان نفیس آن، مقرنس های کم عمق و کتیبه ها، با کاشیکاری و روکش آهک نقاشی شده + گچکاری - ایوانهای خارجی با تزئینات آهکی نقاشی شده و گاهی کاشی های رنگی معقلی (کاشی همراه آجر)	هندسه	مصالح	- بنای اولیه مسجد میر عماد مربوط است به قرون ششم و هفتم قمری - دارای سردری زیبا و منحصر به فرد می باشد که تزئینات معماری آن در نوع خود بی نظیر است - از جبهه غرب منتهی به بازارچه مسگرها و میدان میر عماد - در جبهه شمال کاروانسرای نو - در جبهه جنوب کاروانسرای ذغالپها
			- هندسه چهار گوش مربع شکل - ورودی غیر مستقیم به داخل از دو سمت راست و چپ متقارن - شامل شبستان و ایوان ها و اتاقها و بخش ورودی - یک طبقه با سقف نیمه باز و بلند ایوانها	کف از آجر و امروزه از موزاییک فرش شده است پله های منتهی به مسجد از تکه سنگهای بزرگ تیشه خورده - حوض وسط از سنگ به شکل مربع - پله های منتهی به بام آجر با روکش آهک سفید - نشیمن گاه ورودی از سنگ تیشه خورده	

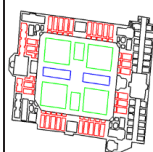
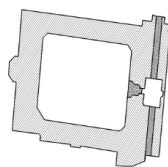
مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۴۷

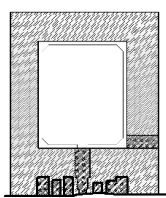
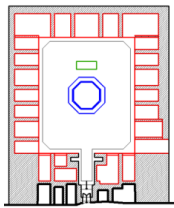
جدول ۷. بررسی کالبد مسجد سلطانی؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

فضاسازی	دیوار	سقف	کف		معرفی
			هندسه	مصالح	
حیاط بزرگ این مسجد با حوض وسیع از جنس سنگ حیاطی باصفا و مشجر و باغچه های منظم هندسی	- کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها گچکاری رنگی و کاشیکاری رنگی و استفاده از ملات گل و کاه گل - دارای آزاره های کاشیکاری شده و دیوارها عموماً آجری - جنس درب ها و پنجره ها از چوب	- تزئینات سقف ایوانها با آجر + کاشیکاری + گچکاری مقرنس های کم عمق با روکش گچ - کتیبه های کاشیکاری در جاهای مختلف و بالای درها و دور ایوانها	هندسه	مصالح	معروف به مسجد امام بعنوان یکی از شاهکارهای معماری دوره قاجار مسجد زیبا و مشجری که با غرفه های متعدد یکی از مراکز علمی و دینی شهرستان کاشان محسوب می شود مسجد شش هزار و ۵۰۰ متری - از جبهه شمال منتهی به بازارچه سلطانی - جبهه غرب چسبیده به بازارچه زرگرها - در جبهه جنوبی بازارچه گذر نو قرار دارد
			وجود ۵۲ حجره درس، دو مدرس، یک شبستان و یک کتابخانه دو طبقه با سقف بسیار بلند برخی جاها دارای زیرزمین به عنوان انبار کالا	فرش کف از سنگ های قلوه و تخت و تیشه شده - پله های موجود از سنگ تیشه شده	

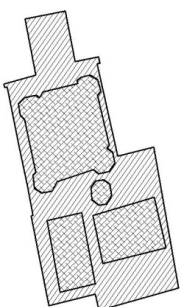
جدول ۸. بررسی کالبد سرای گمرک؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

معرفی	کف	سقف	دیوار	فضاسازی

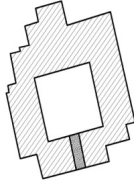

جدول ۹. بررسی کالبد حمام خان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

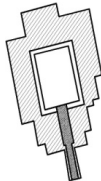
معرفی	کف	سقف	دیوار	فضاسازی

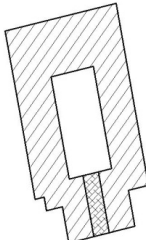
جدول ۱۰. بررسی کالبد سرای قمی ها؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

فضاسازی	دیوار	سقف	کف		معرفی
			هندسه	مصالح	
دارای یک باغچه مستطیل شکل است	- کلیت بنا با آجر ساخته شده در بعضی از قسمت ها از گچ به عنوان روکش بنا استفاده شده است. - استفاده از ملات گل و کاهگل - جنس در ورودی از چوب می باشد	تزیینات سقف با آجر + گچکاری + روکش آهک سفید دارای چهار تا نورگیری با پلان دایره ای شکل		کف از آجر خطایی در بعضی از قسمت ها امروزه از موزائیک استفاده شده است. پله هایی از جنس آجر	جبهه غرب چسبیده به سرای بالا بازار - از جبهه شرق روبروی کاروانسرای نو - ساخت بنا مربوط به دوره ی زندیه است. - در راسته بازار قیصریه واقع شده است.

جدول ۱۱. بررسی کالبد سرای بالا بازار؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

فضاسازی	دیوار	سقف	کف		معرفی
			هندسه	مصالح	
- دارای یک باغچه کوچک مربع شکل	کلیت بنا با آجر ساخته شده است استفاده از روکش آهک سفید و ملات کاهگل جنس درب ها و پنجره ها از آهن و شیشه است	استفاده از روکش آهک سفید		کف از آجر خطایی بعضی از قسمت ها امروزه از موزائیک استفاده شده پله ها از جنس آجر می باشد	- از جبهه شرق چسبیده به سرای قمی ها - در راسته بازار قیصریه قرار دارد. - ساخت بنا مربوط به دوره ی زندیه است

جدول ۱۲. بررسی کالبد سرای زرکش ها؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

فضاسازی	دیوار	سقف	کف		معرفی
			هندسه	مصالح	
چند باغچه نامنظم در حیاط وجود دارد	کلیت بنا با آجر ساخته شده است. در برخی قسمت ها کاشیکاری رنگی و استفاده از ملات گل و کاه گل - استفاده از روکش آهک سفید - دارای ازاره های کاشیکاری شده و دیوارها عموماً آجری - جنس درب ها و پنجره ها از آهن و شیشه است	- تزیینات سقف ایوانها با آجر + کاشیکاری + گچکاری - کتیبه های کاشیکاری در جاهای مختلف و بالای درها و دور ایوانها		فرش کف از آجر خطایی ولی امروزه از جنس موزائیک است پله های موجود از آجر خطایی	- از جبهه شمال چسبیده به تیمه روبرودی ها - از جبهه غرب چسبیده به کاروانسرای ملک - از جبهه جنوب روبروی تیمچه بخشی - از جبهه شرق روبروی مسجد بالا بازار است. - ساخت بنا مربوط به دوره زندیه و قاجاریه است. - در بازارچه ملک واقع شده است.

جدول ۱۳. بررسی کالبد کاروانسرای نو؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

فضاسازی	دیوار	سقف	کف		معرفی
			هندسه	مصالح	
باغچه ها با هندسه منظم ساخته شده با آجر - آب نما: حوض ۱۰ ضلعی با سنگ 	کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها کاشیکاری رنگی و نقوش ساخته شده با آجر + برخی جاها روکش ملات گل و کاه گل و شبکه های آجری + آهک سفید - جنس درب ها و ینجره ها از چوب	تزئینات سقف ورودی رسمی بندی با روکش آهک سفید - نورگیر ۸ ضلعی مرکزی در قسمت ورودی سفید	هندسه ۱۰ ضلعی منتظم سه طبقه دارای ایوانهای اطراف طبقه همکف و اول	مصالح - کف از آجر خطایی - حوض وسط از سنگ چندتکه - پله های منتهی به بام با روکش آهک سفید	دارای هندسه ۱۰ ضلعی که یکی از ابداعات در طرح کاروانسراست که به طور معمول چهار گوشه ساخته میشوند. - در جبهه شمالی مسجد میرعماد جبهه غرب چسبیده به بازارچه قیصریه و سرای گمرک - جبهه جنوب کوچکه ضرابخانه

جدول ۱۴. بررسی کالبد تیمچه امین الدوله؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

فضاسازی	دیوار	سقف	کف		معرفی
			هندسه	مصالح	
- بدون فضای سبز - آب نما: حوض ۸ ضلعی با کاشی و سنگ گل	کلیت بنا با آجر در برخی قسمت ها گچکاری رنگی و کاشیکاری رنگی و استفاده از ملات گل و کاه گل	- تزئینات سقف با آجر + کاشیکاری + گچکاری + نقاشی دیواری	هندسه - دو طبقه با سقف بسیار بلند - برخی جاها دارای زیرزمین به عنوان انبار کالا	مصالح - کف از آجر خطایی - حوض وسط از سنگ چند تکه و کاشی آبی رنگ - پله های منتهی به بام با روکش آهک سفید	- از جبهه غرب چسبیده به بازارچه خیاطها - جبهه شمالی چسبیده به کاروانسرای بخشی - جبهه جنوب چسبیده به بازارچه بزازها

محصور کننده، نبود فواصل بین بدنه ساختمان ها، هماهنگی الگوی نماها؛ تعریف نشانه ها: توالی وجود نشانه ها، شکل گیری تصویر ذهنی مشخص و افزایش خوانایی؛ مقیاس انسانی: عرض مناسب فضا و عدم بروز احساس تنگی فضا؛ طراحی اقلیمی: درونگرایی، استفاده از تاق و گنبد، ارتفاع زیاد سقف، استفاده از مصالح عایق حرارتی، الگوی حیاط

و اشکال هندسی، ریتم، تعادل و تقارن های غالب در بخش های مختلف بازار (حجره ها، راسته ها، حمام، مسجد، فضای داخلی کاروانسراها و...)؛ تنوع فضایی که شامل: تباین فضایی، تعریف سلسله مراتب فضایی، تزئینات بی نظیر و هماهنگ و تنوع مصالح؛ محصور کردن فضا: محصوریت متغییر فضاها با توجه به عملکرد آنها، پیوستگی بدنه

جدول ۱۵. جمع بندی کلی هندسه پلان های کاربری های بازار کاشان؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵

تیب	شکل هندسی کلی	بناهای دارای این هندسه پلان	درصد از کل بناهای بازار
۱	مربع مستطیل	مسجد سلطانی ؛ کاروانسرای ذغالیها ؛ حمام میرعماد ؛ مسجد میرعماد ؛ سرای گمرک ؛ سرای قمی ها ؛ سرای چهارگوش ؛ سرای نراقیها ؛ تیمچه بروجردیها ؛ مسجد سلطانی ؛ مسجد کفشدوزها؛ مسجد گذرنو	۵۰٪
۲	مستطیل	سرای گبرها ؛ کاروانسرای میر پنج ؛ سرای بالابازار ؛ سرای زرکشاها ؛ سرای آب انبار ؛ سرای ملک ؛ مسجد میانچال ؛ مسجد بالابازار ؛ زیارت درب زنجیر ؛ مسجد نیریزها؛ مسجد میانچال	۳۵٪
۳	چند ضلعی منتظم	کاروانسرای نو ؛ تیمچه امین الدوله ؛ حمام خان؛ حمام گذر نو.	۵٪
۴	چند بخشی	حمام خان ؛ تیمچه صباغ ؛ تیمچه حاج سیدآقا؛ تیمچه بخشی؛ حمام گذر نو.	۱۰٪

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۴ پاییز ۹۵
No.44 Autumn 2016

۲۵۱

- مرکزی و استفاده از رواق و حوض؛ ابعاد معنایی؛ پیشینه تاریخی، تطبیق عینیت فضا با اندوخنه های ذهنی انسان ایرانی، احساس این همانی، احساس تعلق، غنای حسی و خاطرات جمعی؛ ابعاد اجتماعی؛ گوناگونی در کاربرد های جاذب جمعیت، هماهنگی با الگوهای رفتاری فردی و گروهی انسان، قابلیت حضور تمامی گروه های اجتماعی در فضا، وجود فضاهای برای نشستن در میادین، امکان بروز تعاملات اجتماعی، فعال بودن بازار در ساعات زیادی از شب و روز و بروز فعالیت های اجتماعی؛ می باشد.
- منابع**
۱. اهلرز، اکارت (۱۳۷۳) شهر شرق اسلامی، مدل و واقعیت، ترجمه و تحریر محمد حسن ضیا توانا و مصطفی مومنی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲.
  ۲. ایراندوست، کیومرث و آرمان بهمنی اورمانی (۱۳۹۰) تحولات کالبدی بازار سنتی در شهرهای ایران: مطالعه موردی بازار شهر کرمان، فصلنامه شهر ایرانی اسلامی، شماره پنجم.
  ۳. ایراندوست، کیومرث (۱۳۷۳) بازار کرمانشاه در گذشته و حال، مجله تاوینه، شماره ۲۴ و ۲۵.
  ۴. بنیاد دایره المعارف اسلامی (۱۳۷۲) دانشنامه جهان اسلام، حرف ب جزء سوم، تهران.
  ۵. بهزادفر، مصطفی (۱۳۸۳) نقش و کارکرد اجتماعی بازارهای سنتی شهرهای ایران، آبادی، شماره ۶۴.
  ۶. پوراحمد، احمد و سیروس موسوی (۱۳۸۹) ماهیت اجتماعی شهر اسلامی، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، شماره دوم.
  ۷. پوراحمد، احمد (۱۳۷۴) جغرافیا و کارکردهای بازار کرمان، کرمان: مرکز کرمان شناسی
  ۸. پوراحمد، احمد (۱۳۷۶) جغرافیا و کارکردهای

- بازار کرمان، انتشارات مرکز کرمان شناسی.
۹. پیرنیا، محمد کریم (۱۳۷۲) معماری اسلامی ایران، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
۱۰. ترابی، مرضیه (۱۳۸۴) مفهوم شهر، اندیشه ایرانشهر، شماره ۶.
۱۱. جباری، مینا (۱۳۷۹) همیشه بازار، آگاه، تهران.
۱۲. حبیبی، محسن (۱۳۷۵) از شار تا شهر، تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن تفکر و تاثر، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ یازدهم.
۱۳. خان محمدی، اکبر (۱۳۸۶) بازار در ادب فارسی، نشریه هفت شهر، شماره ۲۰.
۱۴. خانی آرانی، فاطمه (۱۳۹۰) کاشان مهد تمدن و هنر، همگام با هستی، چاپ اول.
۱۵. دانشپور، عبدالهادی و الهام شیری (۱۳۹۴) عناصر کالبدی. کارکردی شکل دهنده به هویت بافت های تاریخی شهر ایرانی اسلامی، فصلنامه نقش جهان، شماره ۱ و ۵.
۱۶. رجبی، آزیتا (۱۳۸۶) ریخت شناسی بازار، نشر آگاه، تهران.
۱۷. سعیدنیا، احمد (۱۳۸۸) تعاریف و مفاهیم بازارهای شهری در ایران، آبادی، شماره ۶۴.
۱۸. سعیدیان، عبدالحسین (۱۳۷۹) شناخت شهرهای ایران، انتشارات علم و زندگی، چاپ اول.
۱۹. سلطان زاده، حسن (۱۳۶۷) مقدمه ای بر تاریخ شهرنشینی در ایران، امیرکبیر، چاپ دوم، تهران.
۲۰. سلطان زاده، حسین (۱۳۶۲) روند شکل گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، نشر آگاه.
۲۱. سلطان زاده، حسین (۱۳۸۰) بازارهای ایرانی، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
۲۲. شاطری، اصغر (۱۳۸۵) بازار تاریخی کاشان، فصلنامه فرهنگ و مردم، شماره ۱۹ و ۲۰، سال پنجم.
۲۳. شفقی، سیروس (۱۳۷۸) نقش بازار در ساختار شهر اسلامی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۶ و ۵۵.
۲۴. عباسی، زهرا و فرح حبیب و سید مصطفی مختاباد امرئی (۱۳۹۴) تدوین اصول و معیارهای ادراک فضایی در معماری بازارهای سنتی، مدیریت شهری، شماره ۳۹.
۲۵. کاستللو، ویتستت فراتسیس (۱۳۶۸) شهرنشینی در خاورمیانه، ترجمه پرویز پیران و عبدالعلی رضایی، نشر نی، تهران.
۲۶. کوشا، پریسا (۱۳۹۳) بررسی نقش بازارهای سنتی در سازمان فضایی و ساختار کالبدی شهر ایرانی-اسلامی: نمونه موردی بازار سرشور مشهد، ششمین کنفرانس ملی برنامه ریزی و مدیریت شهری با تاکید بر مولفه های شهر اسلامی.
۲۷. گزارش مستندسازی بازارهای ایران (۱۳۸۵) جهاد دانشگاهی تهران.
۲۸. محمد مرادی، اصغر و فرشته بهمنی اسکویی (۱۳۸۹) بازار سنتی؛ تبلور آرمان های شهرسازی معاصر، فصلنامه طراح، شماره ۲.
29. Bonine, Michael: 1990, The sacred Direction and city structure T A Preliminary Analysis of the Islamic cities of MOROCCO, IN Muqarnas VII: An Annual on Islamic Art and Architecture, Oleg Grabar (ed), E.J.Bnl, Leiden
30. Daneshpour, Abdolhadi and Rousta, Maryam (2013) "Conceptual Framework of Sustainable Community in Islamic Worldview and Urbanism Tradition of Muslims," Journal of Iranian-Islamic Urban Studies, (24-15) 1.
31. Morris, James (2002) Urban Form History up to Industrial Revolution: Islamic, Middle East and Spain Emperor Cities, Second Volume, Translated By Rezazadeh, Razieh, Jahad Daneshgahi University of Science and Technology Press, first edition, Tehran.
32. Soltanzadeh, Hossein (1983) Urban Formation Process and Religious Centers of Iran, Agah publication, Tehran.